

УДК 351.82: 330.341.1

В. І. МЕНЯЙЛО

НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНІ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ВЕКТОРИ ДЕРЖАВНОГО РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Розглянуто проблеми сучасної вищої освіти та основні напрямки її державного реформування, результатом якого повинна стати підготовка висококваліфікованих фахівців з інноваційним типом мислення, здатних забезпечити підвищення економічного зростання країни до європейського рівня.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, ринок праці, підготовка кадрів, державне реформування, освіта, вищі навчальні заклади, інноваційний розвиток.

The article deals with the problems of modern higher education and the main directions of state reform, which should result in the preparation of highly qualified professionals with an innovative mindset, capable of improving economic growth in the European level.

Key words: intellectual capacity, labor market, training, government reform, education, universities, innovative development.

Світовою спільнотою визнано, що саме інтелектуальний потенціал, знання, інновації та спроможність держави щодо їх ефективного використання на благо суспільства є основними чинниками, що забезпечують інноваційний розвиток країни в напрямку забезпечення її конкурентоспроможності у сучасному економічному просторі.

За даними Світового банку, в 192 країнах світу на долю людського капіталу припадає в середньому 64 % загального багатства, на виробничі фонди – 16, природні ресурси – 20 % (у США це співвідношення складає відповідно: 76, 19 і 5 %, у Західній Європі – 74, 18 і 8 %, у Росії – 14, 14 і 72 %) [15, с. 18].

Таким чином, зарубіжний досвід свідчить, що в ХХІ ст. багатство вимірюватиметься не природними ресурсами, а людським потенціалом, енергією людського капіталу [8, с. 4].

Прем'єр-міністр України М. Азаров на звітній сесії Загальних зборів Національної академії наук зазначив, що “Майбутній поступ України пов'язаний із впровадженням інновацій і підвищенням ролі людського фактора” [1, с. 25].

Проблеми державного регулювання науково-технічної та інноваційної діяльності досліджувались у роботах Ю. Бажала, О. Амоши, В. Базилевича, Г. Груби, Ю. Гончарова; шляхам модернізації науково-освітнього простору та розбудови “економіки знань” присвячено праці Б. Данилишина, В. Куценко, С. Мельника, А. Дегтяра, А. Землянкін, О. Амосова, Д. Табачника, М. Стріхи. Проте деякі питання щодо напрямків розвитку вищої освіти в сучасних інноваційних та інтеграційних умовах потребують подальшого розгляду.

Метою статті є дослідити сучасні тенденції розвитку освітньої сфери в Україні, виділити існуючі проблеми та визначити основні вектори державного реформування

вищої освіти з метою перетворення її на потужний ресурс економічного зростання, який дозволить нашій країні зайняти достойне місце у міжнародній спільноті.

Як свідчить світова практика, найвищого рівня життя населення досягають країни, в яких доля фахівців з повною вищою освітою серед зайнятих в економіці складає від 40 до 60 % [9, с. 67].

За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), у світі усе більше людей здобувають вищу освіту. З метою подальшого нарощування власного інтелектуального потенціалу високорозвинені країни (США, Японія, Німеччина) наразі впроваджують загальну вищу освіту.

За даними Держкомстату, в Україні кількість студентів вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації збільшилась з 881,3 тис. осіб у 1990/1991 навчальному році до 2245,2 тис. осіб у 2009/2010 навчальному році, а кількість випускників вищеназваних закладів – з 136,9 тис. осіб до 527,3 відповідно, тобто зросла майже в чотири рази.

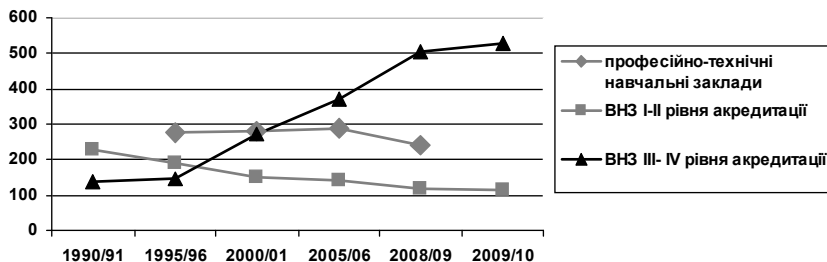

Рисунок. Динаміка випускників професійно-технічних та вищих навчальних закладів

Як видно з рисунку, якщо в 1995/96 навчальному році доля випускників з повною вищою освітою складала 24 % від загальної кількості випускників, то у 2005/2006 навчальному році – вже 46 %, а протягом наступних трьох років цей показник збільшився ще на 13 % і сягнув у 2008/2009 навчальному році майже 59 %. У той же час частка осіб з повною вищою освітою в економіці країни за ці три роки зросла всього на 3 %: з 28,4 % [19] до 31,3 % [20], і не досягає поки що навіть нижньої границі відповідного показника для розвинутих країн світу.

Таким чином, з одного боку, наявне чотирирократне зростання за роки незалежності кількості випускників ВНЗ з повною вищою освітою, з іншого – не забезпечуємо економіку країни необхідною кількістю висококваліфікованих працівників. Інакше кажучи, освітній потенціал нашої країни виявляється незатребуваним вітчизняною економікою.

Дійсно, за показником інтелектуального потенціалу, Україна посідає 23 місце у світі, а за рівнем конкурентоспроможності економіки – 78. Ефективність використання знань в Україні в 4-5 разів нижча, ніж у розвинутих країнах [10, с. 80].

Це пояснюється, з одного боку, недосконалістю системи підготовки кадрів, а з іншого – відсутністю структурних зрушень в економіці та дуже повільним її переходом на шлях інноваційного розвитку. Серед основних проблем, що існують на сьогодні, можна, насамперед, виділити такі.

По-перше, структура підготовки кадрів у вищих навчальних закладах не відповідає реальним потребам економіки, внаслідок чого існує певний дисбаланс між наявним попитом і пропозицією на ринку праці. Наразі спостерігаємо перевиробництво фахівців юридичного, економічного, менеджерського, культурно-мистецького та гуманітарного профілів [15, с. 22]. У той же час дедалі більше зростає потреба в інженерах-будівельниках, інженерах-механіках, інженерах-металургах і кваліфікованих робітниках [21].

По-друге, неконтрольоване збільшення кількості вищих навчальних закладів (за роки незалежності кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації зросла в 2,25 рази і становить на сьогодні 349 закладів, з них державної форми власності – 228, у тому числі 148 університетів, академій та 32 інститути [5]), яка не відповідає європейському досвіду (в Італії на 60 млн населення припадає 65 університетів, у Франції на 63 млн – 41, в Іспанії на 45 млн – 60, у Великій Британії на майже 60 млн – 142 [5]), приводить до зниження рівня підготовки випускників вищих навчальних закладів, які виявляються нездатними вирішувати завдання, що стоять перед економікою країни сьогодні. Як наслідок, 32 % випускників не знаходять роботу після закінчення навчання і поповнюють лави безробітних (розраховано за даними [20]). Наприклад, якщо до 1992 р. в Україні юристів готували п'ять вищих навчальних закладів, то на сьогодні право готувати юристів мають аж 165 університетів [21], звідси і їх багатократне перевиробництво.

По-третє, низька заробітна плата (співвідношення заробітної плати і продуктивності праці в Україні в п'ять разів нижче від світового рівня [10, с. 80]), незадовільний рівень і якість життя, неможливість отримати роботу за місцем проживання призводять до невиправдано значних масштабів зовнішньої трудової міграції українців: майже третина осіб працездатного віку працюють за межами країни [13, с. 37]. Більшість з них мають вищу освіту. За кордоном випускники українських вишів працевлаштовуються, як правило, в найбільш передові і наукоємні, високотехнологічні сфери діяльності (математика, інформаційні технології, фізика, біофізика, вірусологія, генетика, біохімія), від яких у значній мірі залежить соціальний і технологічний прорив у світі [14, с. 10].

Як бачимо, попри те, що на освіту з Державного бюджету України виділяється близько 5 % ВВП, що удвічі менше законодавчо встановленого рівня та не відповідає показникам високорозвинених країн (наприклад, у Данії, Норвегії й США витрати на освіту становлять 7,10; 6,37 і 7,34 % ВВП відповідно [2, с. 201]), навіть ці кошти витрачаються неефективно і Україна втрачає як фінансові ресурси, яких і без того бракує, так і певну частину власного інтелектуального потенціалу, який працює на розвиток економіки інших країн.

Таким чином, першочергові завдання держави у сфері освіти полягають у такому:

1) у формуванні державного замовлення на підготовку фахівців і висококваліфікованих робітників з урахуванням галузевих та регіональних потреб на підставі створення системи прогнозування попиту на фахівців відповідно до потреб ринкової економіки;

2) в оптимізації мережі вищих навчальних закладів з метою створення потужних ВНЗ, в яких буде зосереджено високий науковий, педагогічний,

методичний і виховний потенціал, забезпечено належну якість організації навчального процесу, враховано відповідність підготовки регіональним потребам ринку праці та ринку освітніх послуг, вжито запобіжних заходів щодо міграції молоді за освітнім фактором [7, с. 91];

3) у підвищенні обсягів фінансування освітньої діяльності до рівня високорозвинених країн і запровадження механізмів багатоканального фінансування. Як свідчать дослідження, проведені Національним центром якості освіти персоналу США, збільшення витрат на підвищення освітнього рівня працівників на 10 % підвищує продуктивність їхньої праці на 8,6 % [3, с. 96], тоді як зростання інвестицій в акціонерний капітал на 10 % підвищує продуктивність праці лише на 3-4 % [15, с. 18];

4) у розвитку системи безперервної та додаткової професійної освіти з метою розширення доступу до освіти та надання можливості кожній людині знайти своє місце на ринку праці, а також, більш гнучкого реагування освітнього середовища на потреби ринкової економіки у тих чи інших фахівцях;

5) у посиленні зв'язку освіти, науки та виробництва з метою створення на базі вищих навчальних закладів інноваційних підприємств, що, у свою чергу, забезпечить освітню галузь додатковим фінансуванням за рахунок упровадження інновацій та комерціалізації науково-технічних розробок, призведе до зміцнення матеріально-технічної бази ВНЗ, посилить наукову складову в підготовці кадрів, надасть студентам навички професійної та пошукової діяльності і, як наслідок, сприятиме підвищенню якості підготовки фахівців;

6) в оновленні змісту освіти із застосуванням інноваційних освітніх технологій, впровадженням у навчальний процес так званих активних форм навчання – ділових ігор, ситуаційних завдань, методу “мозкового штурму”, тощо [2, с. 21–22], підготовці фахівців сучасного типу в різних організаційно-економічних аспектах нововведень, тобто інноваційних менеджерів, які матимуть системні знання з менеджменту інноваційних проектів, трансферу технологій, інтелектуальної власності, її правової охорони і комерційного використання, формування нових прогресивних форм взаємодії науки з виробництвом [9, с. 67];

7) у розвитку міжнародного співробітництва освіти і науки та підвищенні академічної мобільності студентів і викладачів. Наочним тут є приклад Китаю, який наразі активно “імпортує інтелект”. На сьогодні за кордоном у найпотужніших університетах світу навчається понад півмільйона китайських студентів [4]. До речі, 28-29 квітня 2009 р. у бельгійських містечках Льовен та Лювен-Ля-Ньов відбулась чергова міністерська конференція із запровадження Болонського процесу за участю і українських представників, за підсумками якої було ухвалено спеціальне комюніке, що відображає нинішній стан розвитку Болонського процесу та його перспективи на наступне десятиліття: “Болонський процес у період до 2020 р. – Європейський простір вищої освіти в новому десятилітті”. Одним з основних завдань, окреслених у цьому документі, є саме підвищення академічної мобільності студентів: до 2020 р., як мінімум, 20 % випускників мусять мати за своїми плечима навчальний період або стажування за кордоном [17].

З початку 2011 р. Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як головним центральним органом виконавчої влади у сфері освіти, науки та інновацій, яким воно стало після проведеної Президентом України адміністративної реформи у грудні 2010 р., розпочато цілу низку комплексних заходів у напрямку реформування освітньої галузі у вищезазначених напрямках.

1. У 2011 р. державне замовлення на підготовку фахівців у вищих навчальних закладах України було скорочено в середньому на 21–22 % порівняно з 2010 р. [21], у тому числі на економічні напрями – на 44 %, на юридичні на денну форму – на 21 %, заочну – 35, на менеджмент – на 45 % [24]. Разом з тим, під час вступної кампанії 2011 р. спостерігалась висока активність абітурієнтів, бажаючих вступити на технічні, математичні та інженерні спеціальності [23]. Цьому певною мірою сприяло і те, що цьогорічними правилами прийому у вищі навчальні заклади передбачено можливість для абітурієнтів отримати до 20 додаткових балів за навчання на підготовчих курсах при вступі на інженерно-технічні та природничо-математичні спеціальності [24].

2. Розпочато процес оптимізації вищих навчальних закладів. Як приклад, можна навести досвід Криворізького державного (національного) університету, який був створений на базі Криворізького технічного та Криворізького педагогічного університетів, двох філій та двох науково-дослідних інститутів. Як результат, маємо потужний регіональний освітній та науковий центр, здатний вирішувати складні сучасні завдання та забезпечувати кваліфікованими кадрами весь регіон [21].

3. 31 травня – 1 червня 2011 р. у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова відбувся семінар “Реформування системи вищої освіти України в контексті Болонського процесу, Національна рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя і законодавчі зміни”, організований Міністерством освіти і науки, молоді та спорту за підтримки Ради Європи та Європейського фонду освіти, під час якого було представлено та обговорено проект Національної рамки кваліфікацій, підготовлений робочою групою Міністерства спільно з представниками Конфедерації роботодавців України та Національної академії педагогічних наук України [18].

4. Розроблено проект нової редакції закону України “Про вищу освіту”, який визначає завдання вищих навчальних закладів у сфері наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, а також передбачає скасування процедур тендерних закупівель та розширення фінансово-економічної та інституційної свободи вищих навчальних закладів, у тому числі, і в напрямку проведення наукових досліджень і створення інноваційних підприємств [16].

5. З метою запровадження державно-приватного партнерства та збільшення частки приватного фінансування освіти і науки при Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту створено раду вітчизняних та іноземних інвесторів, перше засідання якої відбулось у травні 2011 р. [22].

6. З метою підвищення рівня теоретичної та практичної підготовки студентів, аспірантів, наукових та науково-педагогічних працівників, проведення авторських досліджень із використанням сучасного обладнання і технологій, опанування новітніми унікальними методами, набуття досвіду здійснення науково-дослідної і викладацької діяльності, забезпечення інформаційного обміну, розширення

наукових контактів із зарубіжними науковцями та відповідно до постанови Кабінету Міністрів України “Питання навчання студентів та стажування аспірантів, наукових та науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном” від 13.04.2011 р. № 411 МОНмолодьспорт оголосило конкурс з відбору на навчання студентів і стажування аспірантів, наукових та науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном [6]. З часу оголошення конкурсу до Міністерства надійшли пропозиції з 66 університетів, загалом на розгляд конкурсної комісії запропоновано 428 кандидатур, з них: 133 – це студенти, 122 – аспіранти та 173 – науково-педагогічні працівники [12].

Як свідчить проведений аналіз, трансформаційні процеси в економіці країни призвели до розбалансованості ринку освітніх послуг та ринку праці в Україні. З метою забезпечення підготовки висококваліфікованих фахівців для інноваційної економіки, яка буде спроможною конкурувати у світовому економічному просторі, необхідно здійснити державне реформування освітньої сфери, яке наразі активно почало проводити Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. Обрані науково-інноваційні та євроінтеграційні напрямки розвитку вищої освіти дозволять перетворити її на один з важливіших резервів забезпечення економічного зростання, підвищення рівня життя та культури населення та, як наслідок, зайняття Україною належного місця у світовій спільноті розвинутих країн.

Література:

1. *Азаров М. Я.* Виступ на звітній сесії Загальних зборів Національної академії наук України / М. Я. Азаров // Вісник НАН України. – 2010. – № 7. – С. 23–25.
2. *Амосов О.* Державне регулювання науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні / О. Амосов // Держава та регіони. – 2009. – С. 19–23.
3. *Ангаева А. Б.* К вопросу модернизации системы высшего образования России / А. Б. Ангаева // Экономика и управление. – 2009. – № 3. – С. 96.
4. *Андрощук Г.* Охрана интеллектуальной собственности в Китае: состояние и тенденции / Г. Андрощук // Наука та інновації. – 2010. – № 1. – С. 82–85.
5. Аномалія для Європи: в Україні на 47 мільйонів – 854 вищих навчальних закладів / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – 2011. – 9 червня. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/newstmp/2011/09_06/12/
6. Відбулась робоча нарада з питань навчання та стажування за кордоном / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – 2011. – 17 травня. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/newstmp/2011/17_05/7/
7. Вища освіта України – Європейський вимір: стан, проблеми, перспективи. Матеріали підсумкової колегії МОН України, 21 березня 2008 р. // Вища школа. – 2008. – № 5. – С. 88–110.
8. *Данилишин Б.* Економічні вектори освітнього простору / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАН України. – 2010. – № 6. – С. 3–13.
9. *Землянкін А. І.* Ключові напрямки вдосконалення інтеграційного процесу “освіта – наука – виробництво” в Україні / А. І. Землянкін, І. Ю. Підричева // Регіональна економіка. – 2010. – № 1. – С. 63–69.

10. Кіктенко О. В. Міжнародні процеси в системі інноваційної діяльності / О. В. Кіктенко // Держава та регіони. – 2009. – № 1. – С. 77–81.
11. Козарь Т. П. Реформування системи державного стимулювання науково-освітнього розвитку України / Т. П. Козарь // Держава та регіони. – 2009. – С. 200–202.
12. Конкурсна комісія з навчання та стажування за кордоном почала підводити підсумки // Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – 2011. – 27 липня. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/newstmp/2011/27_07/8/
13. Кравченко М. Європейські реалії людського розвитку: можливості та наслідки для України / М. Кравченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Одеса. – 2009. – № 1. – С. 34–40.
14. Куценко В. І. Освіта і наука – генератори інновацій: парадигма взаємодії / В. І. Куценко // Економіка та держава. – 2009. – № 5. – С. 9–11.
15. Мельник С. Економіка знань: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні / С. Мельник, В. Матросов // Вища школа. – 2009. – № 10. – С. 14–25.
16. Про вищу освіту : проект нової редакції закону України / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/gr/obg/2011/proekt_zakonu_09_03_2011.doc
17. Протасова Г. Від Болоньї до Льовена – динаміка Болонського процесу / Г. Протасова // Європейський освітній портал. – 2009. – 12 травня. – Режим доступу : <http://www.eu-edu.org>
18. Реформування системи вищої освіти України в контексті Болонського процесу ; Національна рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя і законодавчі зміни : семінар ; за підтримки Ради Європи та Європейського фонду освіти / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – 2011. – 3 червня. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/newstmp/2011/03_06/2/
19. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К. : Консультант, 2008. – 562 с.
20. Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 567 с.
21. Табачник Д. Наша система освіти має потенціал, щоб стати однією з найкращих у Європі : [інтерв'ю Міністра освіти і науки, молоді та спорту] / Д. Табачник ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – 2011. – 3 серпня. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/newstmp/2011/03_08/1/
22. Табачник Д. Необхідно збільшувати частку приватного фінансування освіти і науки / Д. Табачник ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/newstmp/2011/27_05/
23. Табачник Д. Прес-конференція Міністра освіти і науки, молоді та спорту щодо завершення прийому заяв і документів до вищих навчальних закладів / Д. Табачник ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – 2011. – 2 серпня. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/newstmp/2011/02_08/6/
24. Фоменко М. Нічого некоректного МОН молодьспорт не чинить. Інтерв'ю заступника директора Департаменту вищої освіти / М. Фоменка // Освіта України. – 2011. – № 53-54. – 18 липня.